

למאפייניו של ז'אנר המסע בספרות הילדים העברית בשנים 1923-2009

ד"ר ניצה דורי

מבוא

"אם אתה אוהב את בנך, תן לו לצאת למסע". את הפתגם היפני הזה מצטט רוברטו מיטלפונקט, המתחקה אחר מוטיב המסע המייצגתהליך של התבגרות וחניכה, בעיקר כאשר הנוסעים הם ילדים או נערים:

המסע, על פי פתגם זה, הנו דרך החיים שעובר ילד, ההופך לנער, לשם הכרת העולם. במובן זה המסע מסמל סוג של הוויה קיומית-תהליכית: הוא מייצג את ההליכה בשבילי החיים ואת מערכת הנתיבים בהם בוחרים הנוסעים לעבור על מנת להתוודע לחיים, על המעברים, המשברים והתובנות הגלומים בהם. (מיטלפונקט, 2011, עמ' 7)

סיפור המסע אינו ז'אנר מובחן בעל מאפיינים פורמליים הדוקים ובלעדיים, אלא נרטיב שמופיע בכל הז'אנרים הספרותיים הראשיים. קשה להעלות על הדעת סיפור כלשהו של מסע אין בו תפקיד ולו פערט (נוה, 2002, עמ' 11). ואולם במאמר זה נידרש לסיפורים שבלב-לבם עומד המסע.

סיפור מסע, כהגדרתה של יפה ברלוביץ, אינו בהכרח סיפור שבמרכזו עומד טיול או תיור. ישנם סיפורי מסע שבהם התכלית אינה המסע דווקא, אלא שהשגת התכלית כרוכה בנסיעות, ומתוך כך הדרך הופכת לסיפור בפני עצמו (ברלוביץ, 1992, עמ' 343). סיפור המסע, מדגישה ברלוביץ, מסופר בדרך כלל בגוף ראשון, "תצפית המשקפת את הספציפי והייחודי לאותו אני-מספר בקליטתו את המסע" (שם, עמ' 361). ג'וזף קמפבל מתאר את סיפור המסע כהיערכות תלת-תבניתית המורכבת מ"יצאה", "דרך" ו"חזרה" (קמפבל, 1998). התבנית האמצעית, הדרך, היא העיקר בסיפור, ואילו היציאה והחזרה משתנות מסיפור לסיפור.

ישנם סיפורי מסע שמרחיבים את העלילה וישנם שמצמצמים. קרן ארמון מציינת שכלל שעולה גילם של מכותבי הספר, תהיה העלילה מורכבת יותר, ויותר מאפיינים של הז'אנר יקבלו בו ביטוי. בספרים המיועדים לגילאים בוגרים המסע יהיה בעל מאפיינים רגשיים ופנימיים, והתהליך

שיעבור הגיבור יהיה משמעותי יותר. עוד מדגישה ארמון את החופש האמנותי ואת האפשרות לגלוש לפנטזיה בסיפורים לילדים בוגרים:

ספרים המיועדים לשכבת גיל בוגרת יותר יכולים להכיל מאפיינים פנטסטיים, בעוד ספרי פעוטות יתבססו בדרך כלל על הריאלי, על ההווה, יהיו בעלי קו עלילה אחד וכרונולוגי, ולא ייצרו עולם בדיוני שאינו מוכר לילד. כתיבה עבור קוראים בוגרים יותר תהיה משוחררת מכבלים אלו ותאפשר חופש אמנותי שיסחף את הילד לעולמות רחוקים, מדומיינים. חוקי העולם יהיו גמישים יותר, וכך ייכנסו קווי עלילה בעלי ממד של סכנה או מצוקה, עמם נאלץ הגיבור להתמודד בעצמו ולגבור עליהם בכוחותיו הפנימיים (ארמון, 2003).

כפי שמנסחת זאת יעל זרובבל, המסע מסמל "מעבר הדרגתי ממצאות שבה שולט הסדר חברתי אל עולם שונה, בעל חוקים משלו", כאשר היציאה מהסביבה המוכרת של הבית אל תחום הטבע הפראי, או המעבר מיום ללילה, מדגישים את החריגה מן הסדר החברתי" (זרובבל, 1997, עמ' 73).

חנה נוה מדגישה את היחס בין המשמעות הקונקרטי, הממשית, של המסע ובין המשמעות הפנימית, המנטלית. "במשמעותו הראשונה", כותבת נוה, "המסע כולל תמיד טרנספוזיציה ממשית, העתקת מקום של הנוסע (גופו זז במרחב ובזמן, פוזיצית הגוף משתנה) ויש בו נקודת מוצא, תחנה או תחנות ביניים ונקודת סיום - שכולן מקומות פיזיים וארציים, ממשיים או בדויים" תהליך זה, מתוקף משמעותו הפיזית, מעניק לנוסע את "ידיעת הארץ". המסע במובנו המנטלי, לעומת זאת, מציין תהליך של שינוי במצב הרוח ובהלך הרוח, והוא נגזר מתהליך שינוי המקום. כאן אפשר לדבר על מסע שמפתח את ידיעת ה"אני" (נוה, 2002, עמ' 8).¹ רבים מספרי הילדים הקלאסיים, כפי שמציינת תמר רותם, עוסקים בחופש, בשבירת מוסכמות חברתיות ובמרידה בחוקים. "לא מעט גיבורים יוצאים למסע שיכול להתפרש כמסע שחרור - עד כדי כך שאפשר לחשוד בסופרים שאלה הן הפנטזיות שלהם" (רותם, 2013). סיפורי מסע שבהם

1 במאמרה של חגית פולק, "מקום לדאגה: על מרחב לפחדים של ילדים באינטראקציה הורה-ילד" (פולק, 2015), מדגישה פולק כי במהלך סיפורו של דויד גרוסמן "אל תדאגי רותי" (גרוסמן, 1999), מסעה של רותי הוא מסע פנימי, בעוד מסעו של אביה מתרחש בחוץ, אף על פי ששניהם נמצאים בו-זמנית באותו מסע. פולק מציינת כי השילוב בין שני סוגי המסע מעלה את השאלה של מי המסע ומי הגיבור - והיא מציגה את תפיסתה כי שני המסעות מקבילים זה לזה (שם, עמ' 486).

מהספרות הקלאסית העולמית (בקצרה) ומהספרות העברית (ביתר הרחבה) בשנים 1923-2002. נסקור את היצירות לפי סדר כרונולוגי אגב תיאור תוכן, ולסיום נבדוק אם שינוי מהותו של הגיבור בסיפור מצביע על המסע החיצוני והפנימי שהוא עובר.

מסעות של ילדים

ילדים היוצאים למסע אינם כמבוגרים. אין להם עדיין אותה כבדת דרך של חיים מאחוריהם, ועברם קטן ומצומצם (נוה, 2002, עמ' 143). בוגרים שיוצאים אל המרחב מצוידים בניסיון ובכישורים, אך לילדים חסרים על פי רוב הכישורים המעשיים, ובחיים האמיתיים הם מתלווים בדרך כלל למבוגר שתפקידו להוביל ולכוון את המסע ולשמש מתווך במשימת גילוי העולם והביקור במקומות לא מוכרים. לכן כשהילד הוא גיבור של סיפור מסע, הרפתקה וגילוי, הוא מעוצב לעתים קרובות כמבוגר, ותושייתו, אומץ לבו ודמיונו מחפים על המחסור בניסיון (זהבי, 1989, עמ' 17). אחד העקרונות השכיחים בספרות לילדים הוא נחיצותו של "סוף טוב", ועל כן הצלחת הילד, גם אם אינה מתגלמת אלא בשובו הביתה בשלום, מובטחת בדרך כלל (נוה, 2002, עמ' 144).

בספרות הילדים הקלאסית אנו מכירים מעשיות שבהן הגיבורים עוברים מסע הנערך ביער, כאשר היער מייצג מקום חניכה והתבגרות (בטלהיים, 1980). עם אלה נמנות מעשיות של האחים גרים ומעשיות עם ידועות בעיבודים של אנדרסן ואחרים, כמו "שלגיה", "כיפה אדומה", "עמי ותמי", "זהבה ושלוש הדובים", "פרח לב הזהב" (אנדרסן), "לכלוכית"², "האוצר"³, "העיש"⁴. על אלה אפשר להוסיף שני סיפורי מסע שהפכו זה מכבר לקלאסיקות. בשניהם הגיבורה היא ילדה, ובשניהם מסעה אינו מתרחש ביער דווקא. הסיפור הראשון הוא **אליס בארץ הפלאות**

2 אין הכוונה למעשייה "סינדרלה", אלא למעשייה עממית (ללא שם מחבר) על הילדה פוטי שהייתה לכלוכית ויצאה לחפש חברים שיסכימו לשחק אתה למרות הלכלוך. בסוף הסיפור פוטי שבה הביתה ומבקשת להיות נקייה (ברעם, 1961, עמ' 17).

3 מעשייה עממית (ללא שם מחבר) על ילד שיוצא לחפש אוצר לאמו ביער, עד שלבסוף גמד מגלה לו כי האוצר כבר נמצא אצל אמו. הילד שב אל האם, והיא מגלה לו שהוא, בנה, הוא אוצרה (שם, עמ' 27).

4 מעשייה עממית (ללא שם מחבר) על ילדה שיוצאת לחפש מים לאמה החולה בשנת בצורת. בכל פעם שהיא מגישה מספל המים שמצאה במסעה לאדם אחר, הספל משנה את מרקמו - מספל עץ לספל כסף, מכסף זהב, ומספל זהב לספל זהב משובץ בשבעה יהלומים (שם, עמ' 72).

הגיבור נפרד מההורים מלמדים, כדברי קרן ארמון, כי ההורות מעצם טבעה מגבילה את הילד, ועל מנת שהילד יוכל למצות את יכולותיו ולגלות את ה"אני" האמיתי שלו, "יש תחילה לשחרר אותו מהחיבוק המגונן, לאפשר לו להסתכן, לטעות ולהתמודד בעצמו עם קשיי העולם על מנת שיוכל לחוות אותו במלואו" (ארמון, 2003).

חגית פולק מונה במאמרה שלושה שלבים המאפיינים את מיתוס מסע הגיבור: בשלב הראשון הגיבור נפרד "ממקומו, מביתו, מאמו ומהתודעה הקיימת" ויוצא אל מחוז חדש, "לא ידוע, מרהיב או מאיים" - שאינו רק מחוז גיאוגרפי, אלא גם מחוז פנים-נפשי. בשלב השני הגיבור "מתנסה במחוז האחר בחוויות חדשות ובתכנים לא-מודעים להתמודד עמם, לנוכח מכשולים, קשיים, פיתויים וחוויות חדשות שטיבן לא ידוע". בשלב האחרון, שלב השיבה מהמסע, הגיבור "מטמיע בחייו את האיכויות החדשות שרכש, את כישורי האגו שהתחשל ומגיע לאינטגרציה חדשה וגבוהה יותר בנפשו" (פולק, 2015, עמ' 482; קמפבל, 1998). פולק מתייחסת לסיפור "שיבת הגיבור המיתי", המעניק לילד המאזין לסיפור "ביטחון שניתן לצאת למחוז אחר של התנסות ולשוב ממנו". המסע, מטעימה פולק, אינו בהכרח מסע גיאוגרפי. "הוא מתקיים ביום-יום, בהתמודדות עם קשיי החיים, בכל התרחשות חדשה שבה אנו פוגשים מחדש את עצמנו, את הרגשות, היצרים והדחפים שטרם פגשנו, או שלא היינו מודעים להם" (נצר, 2011; פולק, שם, שם). המסע הוא אפוא תהליך של העצמה, והגיבור עובר מסע של שינוי שבסופו הוא יוצא אדם אחר.

במאמר זה נערוך מיפוי של סיפורי מסעות לילדים מסוגים שונים, ובתוך כך נפנה תשומת לב לשאלות הנוגעות למשמעות המסע בסיפורים: האם המסע הוא רק תנועה בזמן ובמרחב, תנועה בעלת גבולות ברורים, או שמא יש למסע משמעות של שינוי תודעתי, מחשבתי ורגשי? האם סיפורי המסע בספרות הילדים מספקים לילדים רק צוהר למקומות חדשים, או שספרות זו מאפשרת להם להעמיק בהכרת עצמם והאחרים שסביבם? האם המסע מטביע בהם את חותמו? האם יש משמעות לגילוי שהגיבורים יגלו במהלך המסע או בסיומו? האם השיבה הביתה מקבלת משמעות שונה לאחר המסע?

המיפוי יחלק את הסיפורים לארבע קטגוריות - מסעות של ילדים, מסעות של גמדים, מסעות של בובות ומסעות של בעלי חיים - ויצגי סיפורים

קרן ארמון מפרשת את הסיפור במונחי פסיכולוגיה של הילד:

הספר הקלאסי הזה מתאר מסע פנימי שעובר הילד המתנסה בחוויה של פריקה ושליטה. הוא מאפשר לילד לצאת מהמקום המוכר לו ולשוט לארץ רחוקה, שבה הוא יכול לעשות כרצונו. בכוחותיו הפנימיים הוא מצליח להכניע את חיית הפרא שבו, ולאחר שהגיע לקתרזיס הוא בוחר לחזור למקום הבטוח שלו. מקס, ביחד עם הקורא, עובר תהליך מסוים של התבגרות. הוא לומד, באמצעות התנסות בפריקת עול, שהרגשות שלו אינם הרסניים ושהוא מסוגל לשלוט בהם. כשהוא שב מהמסע, המקום הבטוח מחכה לו, מאותה לו לחזור ומקבל אותו באהבה עוטפת. (ארמון, 2003)

האיורים, כפי שמדגישה ארמון, ממחישים את המסע הרגשי של מקס. כשהוא שב לביתו גם האיורים חוזרים למקומם התחום בדף. עם זאת, ארמון מצביעה על כך שהתמונה האחרונה בספר גדולה מזו שבפתח העלילה, שכן "מקס למד לפרוץ את הגבולות, אך גם לשוב לתוכם כשהוא בוגר ומנוסה יותר" (שם, שם). עוד מאפיין של ז'אנר סיפורי המסע שארמון מצביעה עליו בספר **ארץ יצורי הפרא** הוא מאפיין היתמות:

בחלק ניכר מהסיפורים הגיבור-הילד יוצא למסע כשאחד ההורים או שניהם אינם נוכחים, עקב משבר או יתמות. רק בהיעדר הורים שיגוננו עליו או יכתיבו את מעשיו, הוא מסוגל לצאת לדרך, שלעתים רצופה סכנות. המסע, במקרה זה, מקבל משמעות של חיפוש אחר זהות עצמית נבדלת ונפרדת, שלא יכול להתקיים כאשר ההורים מעורבים. את המאפיין הזה נוכל לראות בצורה מובהקת בסיפורי העם הקלאסיים, ולא בכדי רוב גיבוריהם יתומים (שם, שם).

במאמר בעיתון הארץ מצביעה תמר רותם על פרשנות מעניינת ל**ארץ יצורי הפרא**: מקס מצליח לרכוש את החירות האמיתית מפני שהוא מצליח לברוא לעצמו את העולם שבדמיון ולהתייחד עם הפחדים. שחרור מוחלט הוא גם בית כלא, ודווקא החזרה הביתה, עם התובנות החדשות, היא החירות (רותם, 2013).

עד כאן הצגנו סיפורי מסע מספרות העולם. לאלה נצרף סיפורי מסע מהספרות העברית לילדים, להלן לפי סדר כרונולוגי.

מאת לואיס קרול (1865), שבו מנסה אליס להשליט היגיון בארץ שכולה אי-גיון. אליס חוזרת ממסעה בארץ הפלאות שונה מהילדה שהגיעה אליו, גם אם כל המסע היה פרי דמיונה וחלומותיה. בתחילת הסיפור גופה משתנה (גובהה עולה ויורד) ובסוף הסיפור משתנה אישיותה: "ערפו את ראשה!" קוראת מלכת הקלפים, ואליס משיבה מלחמה שערה.

הסיפור השני הוא **הקוסם מארץ עוץ** מאת ל' פרנק באום (1900), שבו דורותי מסייעת לשלוש הדמויות המתלוות אליה למסע: היא עוזרת לדחליל לרדת מעל המוט שעליו הוא תלוי, משמנת את ציריו של איש הפח ומניחה גם לאריה להצטרף אל החבורה בדרכם אל הקוסם. לכל אחד מהשלושה חסרה תכונה נכספת שאותה הוא מבקש לקבל מהקוסם, ודורותי עצמה תבקש מהקוסם לחזור הביתה. המסע המשותף מלמד את דורותי שאין יצור מושלם בעולם, אפילו לא הקוסם הגדול מארץ עוץ שהכול תולים בו תקוות. המסע הפנימי של כל דמות לתוך עצמה הוא זה שיוליד בה את התכונות החסרות לה. וכך הדחליל, חסר המוח, מתגלה במקרים רבים דווקא בחוכמתו, איש הפח חסר הלב מתגלה כיצור רגיש ואמפתי, ואילו האריה הפחדן נוהג במהלך המסע באומץ לב. ההגדרה שבה כל אחד מהם הגדיר את עצמו מלכתחילה מתגלה במהלך המסע כהגדרה לא נכונה. גם דורותי עצמה עוברת תהליך של התגברות על החשש שמא תישאר לעולם בארץ עוץ ולא תצליח לשוב הביתה.

לשני סיפורי המסע האלה של בנות-גיבורות אפשר לצרף סיפור על בן שיוצא למסע, בספר **ארץ יצורי הפרא** מאת מוריס סנדק (1963). **ארץ יצורי הפרא** מתחיל בסכסוך בין הילד מקס לאמו.⁵ הילד הופך ליצור פרא תוך כדי התמודדות עם פחדיו והרצון למרוד בסמכות ההורית. מקס לובש את חליפת הזאב שלו ומתיש את אמו. היא קוראת לו "יצור פרא", והוא נוהם עליה בחוצפה ונענש כשהוא נשלח לחדרו ללא ארוחת ערב. בלילה החדר הופך ליער. עם כל דף שעובר היער משתלט לאט-לאט על האזור, ומקס מפליג בספינה לארץ יצורי הפרא. שם הוא הופך למלך של היצורים וליצור הפראי ביותר. יצורי הפרא משתוללים עם מקס, עד שריח הבית עולה באפס, ומקס מפליג בחזרה אל חדרו שבו מחכה לו עדיין ארוחת הערב החמה.

5 זיוה שמיר, המצביעה על השפעת ספרות הילדים הגרמנית על ספרו של סנדק הניכרת במוטיב של יציאת ילדים למסע ביער, אף מרמזת כי לא מן הנמנע שסנדק בחר בשם מקס בהשפעת הדמות הידועה של הילד הפרוע מהקלאסיקה של ספרות הילדים הגרמנית (שמיר, 2006).

האזנה לסיפורים שבהם הגיבור יוצא למסע בעולם אחר, שאינו עולם הדמיון של הקורא-הילד עצמו, מחזק את הילד, לדברי חגית פולק (2015). הגיבור, טוענת פולק,

מתמודד עם קשיים ומנצחם בסיוע ישויות מופלאות, ואז שב הביתה מוכן להתמודדותו היומיומית (הופ, 2003). הילד הקורא מזדהה עם הגיבור במסע הדמיוני כאילו הוא מתרחש ממש. באמצעות הגיבור הנאבק, מתחזק אצל הקורא היסוד האקטיבי והתחושה שהוא בעל תושייה. העולם הדמיוני-יצירתי של הילד הוא המרחב המעברי, שמאפשר התמודדות דמיונית בעולם הפנימי, כהכנה להתמודדות במציאות (נצר, 2011) [...]. באופן דומה, חכמי השבט בימי קדם עזרו לבני שבטם להתגבר על פחדים ממצבים מסוכנים, בעזרת סיפורי מעשיות. המאזינים, שהזדהו עם גיבורי העלילה, דמיינו שהם המשתמשים בכוחות אנושיים או על-אנושיים, בהתאם לסכנה, כדי להתמודד עם פחדיהם השונים (אליצור, 2008). מיתוס מסע הגיבור מתאר תהליך מתמיד של התהוות וטרנספורמציה, שבו המודע והלא-מודע נאבקים ומעצבים זה את זה, במסע החניכה לחיי החברה הבוגרים. החניכה היא מעבר מ"ממלכת האם" אל "ממלכת האב", הגברים והחברה, והיא כרוכה במשימות (נצר, 2011). (פולק, 2015, עמ' 482)

בספר **חרוזים אדומים** מאת פניה ברגשטיין (1956) סבתא נותנת לשולמית "מלוא חופניה חרוזים אדומים וגם חוט לבן וחזק", ואומרת לה, "קחי ילדתי, והשחילי את כל החרוזים על החוט, ותהיה לך מחרוזת יפה לצווארך". שולמית משחילה את החרוזים ועונדת את המחרוזת לצווארה. "יפה המחרוזת שלי, יפה מאוד!" היא חושבת, "רק קצת היא כבדה מדי. רק קצת היא ארוכה מדי."

החרוז האחרון מציע לשולמית שתשחרר אותו עד שתגדל, אבל כשהיא מתירה את הקשר כל החרוזים מתגלגלים בעקבותיו ונעלמים. שולמית פורצת בבכי, אבל החוט הלבן מזמין אותה לצאת עמו למסע חיפוש. בעזרת הנחל, האילן והעשבים הם מגלים שהחרוזים נמצאים ברשותו של סנאי חמדן שחשב אותם לאגוזים. בסופו של דבר החוט משכנע את הסנאי שהאגוזים אינם יפים למאכל, והסנאי משליך אותם בשאט נפש. ומכאן הסוף הטוב הסוגר את הסיפור: "חיש קל השחיל [החוט] את עצמו בכל החרוזים היפים, קשר את שני קצותיו בקשר חזק וקפץ ישר אל ידי שולמית.

בסיפור "מוקי ברוגז עם אמא" (1943) מאת ימימה אבידר-טשרנוביץ (ראו אבידר-טשרנוביץ, 1995), הילד מוקי בורח מאמא לאחר שביקשה ממנו להפסיק את משחקיו עם החברים ולעלות הביתה כי כבר מאוחר. מוקי נחוש להגיע לחוף לארץ, וכיוון שאין הוא רואה עוד את ביתו באופק הוא מחליט שאכן יצא את גבולות הארץ ובכך הוא מעניש את אמא. בהמשך המסע, כאשר מוקי נרטב בגשם, הוא מבין שהעניש למעשה את עצמו ומתגעגע לבית החמים והנעים. שמע-נא, הנער מהמכולת, מוצא פתרון יצירתי המונע ממוקי את הכניסה הביתה בדרך של תבוסה והודאה בכישלון, ומחביא את מוקי בסל המצרכים מהמכולת. הפתרון ההומוריסטי, הטומן בחובו את מוטיב ההפתעה האהוב כל כך על ילדים, מוריד באחת את המתח בין מוקי ובין האם, ומוקי מביע צער וחרטה על התנהגותו.

בשנות הילדות עדיין לא הושלם תהליך הסוציאליזציה. ילדים עדיין לא סיימו ללמוד ולהתלמד, עדיין לא הפנימו קודים חברתיים, וחסכים אלה מתעצמים כשהם מתרחשים מחוץ לבית (נוה, 2002, עמ' 149; פוסטמן, 1986), כאשר הסיכויים לפגוש את הבלתי מוכר גדולים שבעתים, ולא תמיד מצוי מבוגר מסוכך ומתווך שיתאים את העולם למושגי הילד. לפיכך פגישתו של מוקי עם שמע-נא במסגרת "מסעו" לחוף לארץ, על פי הבנתו ותפיסתו, היא פגישה הכרחית בסיפור על מנת ליצור סוף טוב.

הסיפור הבא שנתבונן בו הוא "שלומימי והסביבון" מאת לוי קיפניס (1956),⁶ סיפור שאת שם גיבורו שינה קיפניס בגרסה מאוחרת יותר לרוני רון ("רוני רון והסביבון", ראו קיפניס, 1970). בסיפור הזה יוצא הילד רוני, או שלומי, אחר סביבון המתגלגל ומתגלגל - ותועה בדרכו. מפוחד ובוכה הוא רואה אור מרחוק. הוא צועד לכיוון האור ושם פוגש סב חביב, שבהמשך מתגלה כי הוא אליהו הנביא, הלוקח אותו בידו ומשיבו לביתו. כדברי יעל זרובבל במאמרה, המפגש עם דמויות מן העבר במסגרת המסע מחייב לא רק מעבר בזמן אלא גם תנועה במרחב (זרובבל, 1997, עמ' 71). הגיבור, אומרת זרובבל, "מתרחק מסביבתו המוכרת ומגיע אל מקום רחוק, שבו מתגלה לו דמות מן העבר. המפגש עם גיבורי העבר כרוך בהרחקתו הפיזית של הילד מסביבתו המיידית, היומיומית והמוכרת".

6 עיבוד של סיפור מאת יהודה שטיינברג (1948, 1954).

דמות מן העבר. באותה רוח, בסיפור "קשת בר כוכבא" מאת עודד אבישר (1948), הילד, גיבור הסיפור, יוצא למסע בעקבות ניצוץ שעף ממדורת ל"ג בעומר ופוגש את רבי עקיבא, ובסיפור "יוסי גיבור ישראל" מאת לוי קיפניס (1956) ארי האבן בתל-חי מזמין את הגיבור-הילד לרכוב על גבו; סביבון, חץ וקשת, ניצוץ ממדורה, אגוז של זהב (כפי שנראה בהמשך בסיפורו של לוי קיפניס) - כל אחד מאלה הוא סמל פלאי ביסודו, שמדריך ומוביל את הילד במסע בזמן ובמרחב, ודרכו ודרך המסע יונצח ויועצם הזיכרון ההיסטורי של החג.

הסיפור הבא שנזכיר הוא "איך הלכתי לאיבוד" מאת רבקה אליצור (1966). כאן מספר הילד אורי בגוף ראשון כיצד החליט ללכת ל"איבוד" ולחפש שם את כל המשחקים, הצעצועים והחפצים שאיבד במשך חייו. זה קרה אחרי שאמא סיפרה לאבא שכל דבר שהיה ברשותו "הלך לאיבוד". כאשר חזר למחרת מבית הספר ראה אורי "כביש חלק ארוך ומתפתל. במקום שלא עוד כביש, היו ההרים. ושם במרחק רכבו השמים על ההרים [...] חשבת: אולי שמה, שמה [...] רחוק רחוק הולכים לאיבוד?" אורי מקפץ על הכביש, מדלג על שלוליות, הולך כמו חייל ימין ושמאל, שמאל וימין, אחר כך הולך כמו שהוא הולך בבוקר לבית הספר ולבסוף הולך כמו אדון כהן הזקן כי הוא כבר עיף. את הילקוט הוא מניח בצד הדרך כי הוא מכביד עליו במסעו, וכאשר הוא כבר עיף ורעב מאוד האפלה מעצימה את תחושת הזרות והמרחק מהבית, והוא יושב על אבן ובוכה עד שנרדם. בסופו של דבר מוצא אותו יוסי, אחיו של דוד, בן כיתתו של אורי, ולוקח אותו בגיף הצבאי שלו הביתה.⁹ הסיפור מסופר בהומור, הן בדרך שבה אורי מתאר את צורות ההליכה שלו במסע והן בעצם העובדה שבסופו של דבר איבד גם את ילקוטו במסע המפרך למציאת אותו מקום הנקרא "איבוד". בסיפור "גשמיאל שר המטר" (1967)¹⁰ יוצאים שני הילדים רם ורמה בלילה מתוך מיטתם החמה לחפש את שר המטר, גשמיאל, כדי שימטיר גשם בשנת הבצורת. במסעם ביער נאלצים הילדים להתמודד עם

ענדה שולמית את המחרוזת היפה לצווארה ורצה בשמחה הביתה". בסיפור זה הגיבורה זקוקה למסע כדי לגלות את החשיבה היצירתית שתוביל לפתרון הבעיה. בסוף הסיפור שולמית עונדת את השרשרת בשלמותה, על כל חרוזיה, והדבר מעיד על התהליך שעברה: בתחילת הסיפור המחרוזת היתה כבדה וארוכה מדי בשבילה, ואילו בסוף המסע היא עונדת את המחרוזת בשמחה.

בסיפור "מנוסתו של חץ הזהב" מאת תמר בורנשטיין (1960) מסופר על הילד שלמה,⁷ המקבל בערב ל"ג בעומר מאביו חץ זהב שהאב מצא עוד בימי ילדותו ביערות הרי יהודה. שלמה יוצא אל יער האורנים שלידי ביתו ויורה חצים מקשתו, עד שנותר בידו רק חץ הזהב לבדו - והוא יורה אותו על אף ההוראה של אביו שלא להשתמש בחץ. כמעשה נסים החץ אינו נח במקום שבו נפל, אלא ממשיך במעופו הלאה, ושלמה הולך בעקבותיו עד שהוא מגיע אל מערתו של בר כוכבא.⁸ החץ, כך מתברר, שייד לבר כוכבא, אך הגיבור מרשה לשלמה להשאיר אצלו את החץ ומסייע לו לשוב הביתה.

החדירה לחלל המיתי, בלשונה של יעל זרובבל, "מעבירה את הגיבורים, ועמם את הקוראים, למציאות אחרת, בעלת חוקי זמן והיגיון משלה" (זרובבל, 1997, עמ' 77). זרובבל מסבירה כיצד בסיפור הזה ובסיפורים דומים הילד, שנפרד מחבריו וממשפחתו, מצטרף לקבוצה אחרת, על-היסטורית, של נציגי האומה, וכך הוא חווה על בשרו את משמעות השתייכותו לאומה ומזדהה עם אבותיה. הדמויות מן העבר מוצגות כדמויות חיוביות וחינויות המנוגדות לדמות היהודי הגלותי, הכפוף והמפוחד, ומזוהות עם גיבור הסיפור העכשווי, הוא הילד, שבמקרה זה אף ממרה את פי אביו, ובכך באופן סמלי מנתק את עצמו מן העבר הגלותי ומתחבר ישירות אל העבר ההיסטורי הרחוק וההירואי (שם, עמ' 78). שהרי האב, ששמר במשך שנים בקפדנות על החץ, לא מימש את המפגש עם בר כוכבא. דווקא שלמה, שהעז לירות בחץ ובתוך כך הסתכן באפשרות לאבדו, זוכה למפגש עם בר כוכבא ומקבל מידי אביו את החץ, במחווה שמסמנת אותו כגורם סמלי של הגיבור. כמו בסיפור הקודם שראינו על שלומי/רוני רון והסביבון, גם כאן סמל החג הוא זה שמוביל את הילד לצאת למסע אשר בסיומו יפגש עם

9 מהלך הסיפור מזכיר במידה רבה את סיפורה של ימימה אבידר-טשרנוביץ שראינו לעיל, "מוקי ברוגז עם אמא". בשניהם אנו רואים ילד שטועה בפרשנות המרחב: האחד מחליט שמעבר להרים נמצא חוץ לארץ, והאחר מחליט שמעבר להרים נמצא "איבוד". בשניהם דמות גברית מחזירה את הגיבור הביתה - את מוקי בסיפור של אבידר-טשרנוביץ מחזיר הנער שמע-נא על אופניו, ואת אורי מחזיר יוסי בגיף הצבאי.

10 "גשמיאל שר המטר" הוא עיבוד של בלה ברעם למעשייה עממית (ברעם, 1961, עמ' 102).

7 בגרסאות אחרות שמו דני (ראו חורגין, 1971 [1946], עמ' 40).
8 על משמעות הכניסה למערה באגדות ראו זרובבל 1997, עמ' 74.

ושמה יעל, מחפשת לה שוב ושוב בית. פעם היא נכנסת אל הסל הגדול של אמא - אבל הסל מתהפך. בפעם אחרת יעל זוחלת מתחת לשולחן הגדול עם המפה הפרושה עליו - אבל אמא מקפלת את המפה, וגם הבית הזה נעלם. יעל יוצאת אל החצר ואל השביל לחפש לה בית אחר. על הדשא היא מוצאת ארגז גדול ונכנסת לתוכו. אלא שעכשיו נוצרת בעיה: הארגז מועמס על טרקטור, ויעל נוסעת בתוכו. בסופו של דבר אמא של יעל מוצאת אותה במחסן הארגזים, ויעל מקבלת את הארגז במתנה. המסע של יעל לא היה מתוכנן. היא התגלגלה אליו באופן מקרי. אולם הוא נובע מרצונה לעצמאות ולפרטיות, לבית משלה.

בסיפור "יונת הפלאים ומרבד הקסמים" (ללא שם מחבר, 1980), יוצאת הילדה ציונה מביתה שבתומן בעקבות חלום על סב ולו זקן לבן, המעודד אותה לעלות לארץ ישראל. בדרך היא פוגשת תנים, צבר, סלע - ואת כולם היא שואלת, "איה הדרך לארץ גאולה, לארץ סגולה?", אבל איש מהם אינו יודע את הדרך ואינו יכול לעזור לה. ציונה צונחת לרגלי הסלע עייפה ובוכייה, ולפתע ניצבת לפניו יונה לבנת כנפיים ומציעה לה את עזרתה. היונה עפה, וציונה הולכת אחריה דרך ארוכה במדבר הגדול ובשמש הלוהטת עד שכוחה אינו עומד לה עוד, והיונה מביאה לציונה מרבד קסמים שנושא אותה לארץ ישראל. כאן היא נזכרת במשפחה שהשאירה מאחור ולבה נמלא געגועים. ופתאום היא רואה שורה ארוכה של מרבדי קסמים בשמים, הולכים וקרבים, ועל אחד מהם גם בני משפחתה. ציונה רוצה להודות ליונה, אך זו נעלמת, ועמה נעלם גם מרבד הקסמים.

בסיפור "אגוז של זהב" מאת לוי קיפניס (1983)¹¹ מתרחשת הליך דומה לזה שראינו בסיפורים מוקדמים יותר הקשורים לחגי ישראל ולגיבורי העבר. גדי ונועה, ילדים למשפחה ענייה, יוצאים לשחק בערב פסח, אבל הם מתביישים להיראות בחג בבגדיהם הישנים ומסתתרים מפני הילדים האחרים. פתאום נגלה לפנייהם איש זקן שפניו מאירות ועיניו נוצצות, והאיש נותן להם אגוז של זהב. הילדים משחקים באגוז עד שהאגוז נופל ומתחיל להתגלגל. גדי ונועה רצים אחרי האגוז במעלה ההר, במורד ההר, בדרך היער, עד שהם מגיעים לבית קטן ובו הם מוצאים בגדים חדשים לגדי ולנועה לכבוד החג, וגם פתק קטן לכל אחד מהשניים: "מתנה לגדי מאת

גמד אדום שמציב להם מכשול, ולבסוף הם מגיעים אל שר המטר, מעירים אותו והוא משיב אותם לביתם וממטיר גשמים.

בסיפור "הילדה שתעתה" מאת בן ציון רסקין (1967) יוצאת ילדה, חסרת שם, לבדה אל היער. היא תועה בדרכה ופוגשת שועל שמציע להחזיר אותה לביתה, אבל הילדה מסרבת כי עיניו אדומות ולא טובות בעיניה. אחר כך היא פוגשת ארנב שמציע גם הוא להחזיר אותה הביתה, ושוב הילדה מסרבת כי הארנב חלש מדי. לבסוף היא פוגשת צבי, והילדה נענית להצעתו לשבת על גבו ולשוב עמו אל ביתה.

בסיפור "נטע טסה לאילת" מאת לוי קיפניס (1973) מסופר על הילדה נטע שיצאה בערב יום העצמאות לטייל בעיר. בשמים עבר מטוס והמטיר סוכריות על הילדים, וליד נטע נחתה גם טבעת זהב. נטע מפרסמת את האבדה בעזרת הוריה, ואכן מגיעה לביתם חיילת שהייתה במטוס והטבעת החליקה מאצבעה כאשר פיזרה את הסוכריות. את הטבעת היא מספרת לנטע, קיבלה מארוסה, ולכן יש לה ערך רגשי רב. לאות תודה על השבת האבדה החיילת מזמינה את נטע לסיור במטוס עד אילת ובחזרה. הסיפור מדגיש את חשיבותו של ערך הנתונה, והמסע הוא רק פרס הנלווה לו.

בסיפור "שאוּלי מביא את הגשם" (ללא שם מחבר, 1974) הילד שאולי יוצא מבית הילדים בקיבוץ לשוטט בחוץ. הוא פוגש בדרכו איקליפטוס צמא למים, כלול הוא רואה אפרוחים צמאים למים, ובמוסך הפלחים משוחחים ביניהם ואומרים שאם הגשם לא ירד בתוך כמה ימים הכול יהיה אבוד. כעת שאולי מבין מדוע האיקליפטוס עצוב ומדוע האפרוחים מצייצים. הוא נזכר שעליזה הגנת אמרה שהגשם בא מן הים, ומחליט ללכת לים. שאולי צועד דרך ארוכה, מטפס על גבעה, והנה הים משתרע לפניו. שאולי זועק אל הים שיביא את הגשם. בינתיים במשק הכול מודאגים ומחפשים את שאולי, אבל שאולי נרדם מול הים וישן שינה עמוקה. בחלומו אומר לו הים שהוא שולח עננות קטנות ורוח שובבה שתאסוף את כולן לענן אחד גדול וכבד, מלא במים. שאולי מתעורר לקול שריקת הרוח, וטיפות של גשם נופלות על אפו ועל מצחו. הוא רץ בכל כוחו בחזרה אל המשק, ובראותו את הוריו המודאגים הוא צועק: "הנה הוא בא! הבאתי אותו! הבאתי את הגשם!" ונופל עייף לזרועות אביו ואמו. בספרה של מרים רות **הבית של יעל** (1977) גיבורת הסיפור, ילדה

11 עיבוד על פי מעשייה עממית.

אותה. כאשר היא מגיעה לחוף ורואה את הים, היא כבר לא צריכה לשאול. היא כבר יודעת, ואומרת: "אה! זה הים!" הספר חושף לפנינו שלב חשוב בהתפתחות הילד, שלב של יציאה מתוך עצמו וגילוי העולם סביבו (שם). בסיפור "טיול לגבעות" מאת דבורה עומר (1995) הילדה נורית (נוני) מספרת בגוף ראשון על טיול של שלושה ילדי קיבוץ עם הגנת שלהם לחיפוש אחר חצבים. נוני רודפת אחר פרפר שנח על חצב בראש גבעה ומתרחקת מהקבוצה. היא לא שמה לב לקריאות הגנת לחזור וממשיכה לרוץ אחרי הפרפר עד שהיא מוצאת את עצמה לבדה בין גבעות קוצניות. נוני אינה פוחדת, אבל היא מצטערת שרדפה אחרי הפרפר. היא צמאה מאוד, דמעות עולות בעיניה והיא מתחילה לטפס על גבעה מבלי לדעת אם זו הגבעה הנכונה. פתאום היא רואה את החצב על ראש הגבעה, אותו חצב מתחילת המסע. נוני יודעת שהיא בכיוון הנכון. היא עולה על הגבעה, ושם רואה את הגנת ואת הילדים ומודה בשקט לחצב על שעזר לה למצוא את הדרך. המסע בסיפור הזה הוא מסע לשם טיול. יעל זרובבל מציינת במאמרה שיש כאן מאפיין של התרבות הישראלית, שראתה בטיול "מכשיר חינוכי בעל ערך חברתי ופטריוטי מובהק", לצורך חיזוק הקשר של בני הנוער למולדת (זרובבל, 1997, עמ' 72). בהמשך נראה את שירה של נעמי שמר, "הטיול הקטן", שנותן ביטוי חי ומוחשי לאתוס הישראלי של הטיול. זרובבל מצביעה על המאפיין הזה במאמרה על הספר של רינת הופר **איילת מטיילת** (2002):

הטיול נתפס כאמצעי לביטוי ולחיזוק הקשר של בני הנוער למולדת. הוא שימש דרך להכרה בלתי אמצעית של הארץ ואף ייצג את השיבה אליה (גורביץ' וארן, 1991). הצעידה בדרך במשעולי הארץ והמגע הישיר עם הנוף והטבע המחישו לילד רעיון לאומי מופשט באמצעות חוויה פיזית (זרובבל, 1997, שם).

בספר **איילת מטיילת** מסופר על הילדה איילת היוצאת אל יעד לא ידוע ופוגשת בדרך בעלי חיים. בכל פעם מסתתר באיור בעל חיים אחד, והוא מתגלה רק בעמוד הבא. כל בעל חיים מבקש לעצמו מקום על גופה של איילת ועל בגדיה - וכך קורה שכל שתי כפולות של הספר מצטרף למסע עוד בעל חיים, והטקסט שב ומתאר את סדר הפמליה המטיילת בצירוף התוספת החדשה. איילת המטיילת "קצת מבולבלת", אבל היא מתמודדת בחיוך,

סבא", "מתנה לנועה מאת סבא". הילדים שמחים על המתנות, אבל אינם יודעים כיצד לשוב הביתה, ומבקשים מהאגוז שיראה להם את הדרך חזרה. האגוז מתחיל שוב להתגלגל, והילדים אחריו, עד שהם מגיעים לביתם, אל ההורים המצפים להם לליל הסדר ומגלים לילדים שהסב החביב היה אליהו הנביא.

בספר **מסע לגיל ארבע** מאת אורי אורלב (1985) גיבורת הסיפור היא מיה. מיה היא בת שלוש וחצי, אבל רוצה להיות בת ארבע. מיה קשורה מאוד לשמיכה שלה שהיא סוחבת אתה לכל מקום, ואבא מסביר לה שהיא לא יכולה להיות בת ארבע כי היא ישנה עם "שמיכי". מי שמצליח להוביל את מיה במסע לעבר גיל ארבע הם סבא וסבתא. כשהם משכיבים את מיה לישון מיה אומרת גם להם שהיא רוצה להיות בת ארבע, והם מסבירים לה שהדבר אפשרי, אבל קודם עליה לצאת אתם למסע מסוכן.

מיה מסכימה מיד. המסע של מיה עם סבא וסבתא עובר דרך יער מפחיד ובו זאב גדול, דרך ים סוער והר געש פולט עשן - אבל מיה עוברת את כל המכשולים בגבורה ואפילו מצילה את סבא וסבתא מכל הסכנות בעזרת השמיכה, ובכל פעם שמיה נעזרת בשמיכה כדי להציל את סבא וסבתא, השמיכה נעשית קטנה יותר. כך במהלך המסע השמיכה הולכת ומצטמצמת, ומיה מתקרבת לגיל ארבע.¹²

ספר טיפולי זה משתמש בז'אנר המסע כדי לסייע לילדים לעבור משלב התפתחותי אחד למשנהו. גיבורת הסיפור עוברת מסע פנימי מפרך, שהוא ספק חלום ספק פנטזיה, עד לגמילה מהשמיכה - שבסוף המסע היא כבר קרועה, מלוכלכת וסמרטוטית (דר, 2005).

בספר **מרים והים** מאת מיריק שניר (1992) מסופר על הילדה מרים שלא ראתה מעולם ים. מרים שואלת: "האם הוא גדול? האם הוא קטן? האם הוא שחור? האם הוא לבן?... כל שאלותיה הן הפכים, העוברים מהמופשט והפשוט אל המורכב - קר-חם, גדול-קטן, שחור-לבן, ישן-חדש, מלוח-מתוק, לבכות לצחוק (וינברג, 2009), והמסע מגלה לה מושגים חדשים בעולמה. מרים עוברת בדרכה שלולית, בריכה ונהר, ובכל מקום היא שואלת: "האם זה הים?" אנשים וילדים משיבים על שאלותיה ומדריכים

12 שני ספרים בחטיבה זו מזכירים את חלקם של סב וסבתא במסע הנכדה: חרוזים אדומים ומסע לגיל ארבע. ראוי לציין בהקשר זה מסע של סבתא אל הנכדים בסיפור "סבתא מינה מבנימינה" מאת דתיה בן דור (1996).

מאת דתיה בן דור (1993).

הפואמה "הנער ביער" מורכבת מ-242 שורות קצרות המחולקות לתשעה פרקים. ביאליק מספר על משה בן החמש, שאמור להתחיל ללמוד ("הגיעה העת / השפם לתורה / ולמד אֶלֶף-בֵּית"). אבל במקום ללכת לבית הספר, הילד משכים ובורח ליער. הילד תועה ביער, מחפש את דרכו הביתה ובוכה - עד שנרדם. ואז עוברת לפניו מחרוזת ארוכה של חיות ושרצים לפי סדר האלף-בית, חלום בלהות שמזעזע את נפשו [...]. מְחַרְזֵת אֶרְכָּה / על פִּי אֶלֶף-בֵּית - / כְּמַעַט נִצָּאָה נַפְשׁוֹ / מִפְּחַד נִמְתָּ. לבסוף מופיע באורח פלא אליהו הנביא ומחזירו לבית הוריו. כפי שמציינת זיוה שמיר, מוטיב הילד האובד ביער ומחפש את הדרך הביתה הוא מוטיב מרכזי בספרות הילדים בכלל, ובספרות הגרמנית בפרט. לא במקרה, טוענת שמיר, ביאליק כתב את המעשייה המחרוזת הזאת - גרסה עברית-יהודית למעשיות גרמניות טיפוסיות - בתקופה שישב בברלין, בשנים 1921-1924 (שמיר, 2006).¹⁴ השיר "הטיול הקטן" מאת נעמי שמר הוא שיר של אהבת הטבע. השיר, המתאר טיול של חבורת ילדים, מקפיד לתאר את הטבע לפרטיו: כלנית, ים, צב, נמלים, חגב, לטאות, כרם, תלי חרפרת, אלף רקפות. בלשונה של אנה הרמן, השיר הוא למעשה טיול בשבילי ילדות ישראלית אבודה (הרמן, 2013). ואכן ילדי החבורה מתמזגים עם הטבע הישראלי. הם מוצאים, פוגשים, משככים רגליהם בשלולית מים, רצים ובאים - ולבסוף שבים הביתה עייפים, והכלנית, המייצגת את כל מראות הטבע שפגשו במהלך היום, מזמינה אותם לשוב מחר. לאורך כל השיר לא מוזכר מבוגר המלווה את הטיול הקטן. הילדים נעים במרחב ללא שמירה וללא הגבלה, וכל ילדי הקבוצה המטיילת נעים בקול אחד ברור ובטוח. אין קולות המפצירים לשוב או ללכת לכיוון אחר בטיול. הם יוצאים מגובשים, תמימי דעים על המסלול שיעברו, כמו בהחלטה ספונטנית קולקטיבית לאן ישימו פעמיהם בבית הבא, ושבים מגובשים כקבוצה אחת.¹⁵

14 על ההבדל בין שתי היצירות של ביאליק שנדונו במאמר זה - "הנער ביער", שבו דמות הגיבור פסיבית, ו"אצבעוני", שבו הגיבור אקטיבי - ראו מאמרו של אפרים שמואלי, "שלוש פואמות לילדים" (שמואלי, 1978).

15 השירה עצמה היא מרכיב המייחד את האתוס של המסע. לשירה בשעת מסע היה חלק חשוב, בעיקר בסיפורי העלייה הראשונה, והיא מילאה תפקיד חברתי ולאומי, כאשר עיקרי האידיאולוגיה הציונית הועברו באמצעות מילות השיר, שביטאו געגועים לארץ (ברלוביץ, 1992, עמ' 365). בשירה של נעמי שמר השיר הוא לא רק חלק מסיפור, אלא הוא המסע עצמו.

ומבלי לדבר, עם הסיטואציה המשתנה, מפנה מקום בנדיבות לכל החיות הזקוקות לה ומביאה את כולן אל סוף המסע במקום המכיל והמחבק מכול: בית ואמא (אברמסון, 2013). המסע מתחיל אפוא באהבה לחי ומסתיים באהבת האם העוטפת את הבת ואת בעלי החיים גם יחד. איילת אינה חוששת מבעלי החיים המסתתרים, הבלתי צפויים, ואף נותנת להם מקלט כשהם צמודים אל גופה, מעין חיקוי לאהבת אם, כי בסוף הדרך גם היא תחזור לסביבה מוגנת ובטוחה - לחיק אמה.

נחתום את סיפורי המסע שגיבוריהם ילדים בספר **הסיפור על הילד הירוק** מאת ניצה דורי, כותבת מאמר זה (דורי, 2009). בספר מתואר מסע של ילד המכונה "הילד הירוק", שחי בארץ שהכול בה ירוק. הילד הירוק תועה ביער, עד שהוא מגיע לביתו של הילד אורי, המארח אותו. לאט-לאט לומד אורי מהילד הירוק כיצד לשמור על איכות הסביבה, להתיידד עם הטבע ולהזדהות עמו. לאחר יממה בחברת אורי וילדי הגן שלו שב הילד הירוק לביתו ללמוד תובנות על העולם שמחוץ לארץ הירוקה שלו ובהרגשת סיפוק על תרומתו לעולם הזה, ואורי שב הביתה עם אמו, ללמוד תובנות על היכולת שלו לתרום לחיים בעולם נקי ובריא יותר.

ראוי לציין כי רק מעט ילדים בעולם ובספרות יוצאים למסע לבדם. ילדים צריכים יד אוחזת של אבא, של אמא, של אדם מבוגר, של חונך (נוה, 2002, עמ' 146). לעתים יוצאים ילדים למסע לבדם כדי למצוא תיקון או מרפא לשבר כלשהו שחוו, המחייב אותם על פי הבנתם לצאת לבד אל המרחב שבחוץ. ביצירות הספרותיות שנסקרו כאן הגיבורים הם עצמאיים. הם יוצאים לבדם ושבים לבדם, לא תמיד כדי למצוא מזור או פתרון לבעיה, אלא כדי לחוות מסע, המהווה חלק מתהליך התבגרותם. אפשר להצביע על שני טיפוסים נוסעים עיקריים (ברלוביץ, 1992, עמ' 359): הנוסע ההרפתקן המבקש לו ביציאתו אל המסע סכנות ואתגרים בלתי צפויים - כמו למשל מקס **בארץ יצורי הפרא** - והנוסע הטייל, היוצא כדי להעשיר את עולמו בגילויים של יופי, תרבות וידע - כמו למשל **איילת מטיילת**.¹³

לצד סיפורי המסע בפרוזה נזכיר עוד שלוש יצירות מחורזות: הפואמה "הנער ביער" מאת חיים נחמן ביאליק (1933), וראו ביאליק, תשל"א, עמ' קנ"ז-קפ"א) והשירים "הטיול הקטן" מאת נעמי שמר (1963) ו"טיול"

13 טיפוס נוסף, על פי ברלוביץ, הוא "הנוסע המתיישב" כפי שיובא להלן בסיפור "מסע הבובות לארץ ישראל".

לשימוש בהן במהלך הטיול. הפטריות הופכות למטריות כאשר יורד גשם, לסירות כשעליהם לחצות נהר, למצנחים ועוד.

בגשם של נשיקות מאת כהן-אסיף הגמד טיפי יוצא לחפש את הגשם בעיר. שלוש חיפושיות מצטרפות לחיפושים, ורק חיפושית אחת אפורה אינה מצטרפת ומנסה לקלקל את המסע. במהלך המסע מתהדקת החברות בין הגמד לחיפושיות, והן מחזקות אותו מול החיפושית האפורה המנסה לייאש אותו ולהניא אותו מלהמשיך במסע. טיפי הגמד לא שב מהמסע בכוחות עצמו. בני משפחתו יוצאים לחפש אותו בעיר עד שהם מגיעים אליו. מבחינה זו המסע אינו שלם - הגיבור יוצא ביוזמתו מהבית, אבל החזרה הביתה תלויה באחרים.

בספרה של כהן-אסיף **הבית בעמק שוקו** שושון הגמד הירוק מעמק שוקו יוצא לטייל בעיר לבדו בפעם הראשונה. אמו של שושון תולה שלושה בלונים צהובים על גג הבית וקושרת לגדר בלון אדום, כדי שיצליח למצוא את הבית בדרך חזרה. אלא שרוח שובבה חוטפת את הבלונים, ושושון נאלץ למצוא את ביתו באמצעים אחרים. גם כאן, כמו החיפושיות המלוות את הגמד **בגשם של נשיקות**, ישנה דמות המלווה את הגיבור ומסייעת לו בדרכו. דמות זו היא הלטאה טיטי, שמעודדת אותו להמשיך הלאה בחיפוש. העצות של טיטי הן מסוג העצות המעודדות לחשיבה חיובית, ומבחינה זו הן מרכיב חינוכי מובהק בספר: "קום, המשך לחפש בלי פחד. הפחד מבלבל אותך"; "אם תחליף את המחשבות העצובות שבראשך במחשבות יפות, תמצא את הבית". הטיפולוגיה בספר מדגישה את הקול האופטימי של טיטי, שדבריה בטקסט צבועים תמיד בכחול. כמו הגמד טיפי **בגשם של נשיקות**, גם הגמד שושון לומד את כוח המחשבה החיובית בהיותו מחוץ לבית ומחוץ לקן החמים והמגונן של ההורים בעזרת בעל חיים שהוא פוגש בדרכו.

שני הסיפורים מדגישים את מהותו של המסע. המסע הוא חיפוש, שבו היעד או התכלית אינם תמיד מוגדרים, מכיוון שעצם החיפוש כבר נתפס בתור היעד עצמו: המסע הוא גם בחזקת מסע נפש (ברלוביץ, 1992, עמ' 358).

שירה של דתיה בן דור "טיול" מציג את הטיול ואת אתוס ידיעת הארץ בקווים סכמטיים הרבה יותר, אבל הוא שומר על התבנית המעגלית - יציאה לטיול, מעבר בתחנות בדרך וחזרה הביתה. בשיר זה ילד בודד יוצא לטיול בארץ ישראל. השיר כתוב בגוף ראשון: הילד מכין לעצמו צידה וציוד לדרך ("לקחתי לי תפוז, לקחתי לי מקל"), עובר בכמה וכמה תחנות (שביל, נחל, גשר, הר, עמק, חוף) וחוזר בחזרה.¹⁶ המשפט "את הדרך חזרה מצאתי בקלות", החותם את השיר, מעיד על חוש התמצאות במרחב ועל ביטחון עצמי של הילד המטייל. השיר ממחיש לילדים כיצד אפשר לשוב על עקבותינו בדרך שצעדנו בה, במסלול ההפוך, ולהגיע הביתה. בניגוד לשירה של נעמי שמר, שבו מתוארים בעלי חיים וצמחים שהילדים מצאו בדרך, הילד בשירה של דתיה בן דור מתאר רק מרחבים גיאוגרפיים שבהם עבר, ותחושת ההצלחה נובעת מעצם ההליכה במרחבים הללו וממציאת הדרך חזרה.

מסעות של גמדים

המעשיות "אצבעוני" ו"אצבעונית" מאת הנס כריסטיאן אנדרסן מהמאה ה-18 הן שתי דוגמאות מובהקות ליצירות מספרות הילדים הקלאסית העוסקות בדמויות ננסיות (מודן, 1994; קמחי, 1974). גם כאן אפשר לזהות מסע חיפוש (אצבעוני נתקל בחבורת שודדים) ומסע פנימי (אצבעונית מחליטה לברוח ממר גורלה להינשא לחולד). בספרות העברית הקלאסית אנו מוצאים את השיר "אצבעוני" של חיים נחמן ביאליק (1923, ביאליק, תשל"א, עמ' ס"ד-ס"ז). הילד הנצחי, ללא אב, ללא אם וללא מולדת, שותה מטל הארץ, ניזון מהטבע ואינו מוכן להתיישב במקום קבוע, כי המסע בשבילו הוא עולם ומלואו: "כל הארץ לי היא".

עוד סיפורי גמדים בספרות העברית לילדים אפשר למצוא בספרה של אלונה פרנקל, **ספר על גמדים, פטריות ומה עוד?** (פרנקל, 1980) ובספריה של שלומית כהן-אסיף **גשם של נשיקות** (1991) ו**הבית בעמק שוקו** (1995). **בספר על גמדים, פטריות ומה עוד?** של פרנקל יוצאים לטיול שלושה גמדים. הם מוצאים פטריות ומציעים דרכים שונות, מגוונות ויצירתיות

16 ראוי לציין את הצידה הצנועה שהילד לוקח לדרך, הכוללת תפוז בלבד. התפוז הוא אחד הפירות המאפיינים ביותר את ארץ ישראל, את נופיה וריחותיה ואת הישראליות הצברית, השמשית, הצבעונית - מעין סמל ציוני של חקלאות ועבודת כפיים הרחוקים מהגלות הקרה והאפרורית. התפוז הוא אפוא הפרי המתאים ביותר לטיול השורשי, הארץ-ישראלי.

מנטה-פנטה בוחן את טוב לבו של דני ומבקש ממנו חתיכת עור דק ועדין שיתאים לתיקון אפה של אלישבע, דני אומר כמובן: "בבקשה, מנטה-פנטה, העור שלי דק למדי ויתאים לאלישבע, קח ממני את הדרוש לך". ואז מתגלה כי אין צורך באמת בעורו של דני, וכל זה היה רק מבחן לטוב לבו. ילן-שטקליס מכניסה לתוך המסע גם את האני הדובר שלה, את קולה הפנימי, ועוברת עם הבובות יחד תהליך של הפנמת תובנות תוך כדי כתיבת הסיפור. כך נוכחותה כדמות מבוגרת מהדהדת לאורך הסיפור, כמו שמציינת נירה לוין (ללא תאריך), כשהיא מפנה אל הקוראים שאלות רטוריות ("מה אפשר לצפות מאווירון שבילה זמן כה רב תחת הארון במטבח?") או הבהרות ("ובכן, דעו לכם בבקשה, כי זה היה רק קצה אוזנו של הלווייתן..."). ואף מביעה עמדות אישיות ("אבל אני אילו הייתי שם, הייתי אומרת להן משהו. כי אני לא בטוחה שזהו נימוס רב לדגדג לו ללווייתן הזקן והנכבד בקצה אוזנו").

נקודת ההתחלה של הסיפור היא חדרו של ילד, מקום בטוח, שכל ילד מכיר, וכך המחברת "אינה מניחה לפנטזיה להתרחק, אלא מחזיקה את קצה החוט של העולם הדמיוני בידיה" (שם). האלמנט הזה, וההדהוד הקבוע של קול המחברת במהלכו של מסע ההרפתקאות, הם כתזכורת מרגיעה לקטנטנים כי ישנו מבוגר המשגיח שהדברים לא יצאו מכלל שליטה (שם). קולה של המחברת הוא גם קול מחנך, ואכן במהלך המסע לומדים דני הילד והבובות מהן חמלה, התחשבות, אמפתיה ואופטימיות, לנוכח תיאור הצעצועים שנפגעו בידי הילדים "שלהם" והנאלצים לבוא ולהירפא ב"ארץ-הבובות" (שם).

גם שי רודין מדגיש את הצד הדידקטי בסיפור ואת הקשב המופנה בו כלפי כאבו של ה"אחר". זה נעשה מתוך קריאה לשמור על צעצועים, שהם דוממים, וזאת תוך כדי האנשת הצעצועים והדגשת כאבם. המסרים שבסיפור, מציין רודין, משתלבים היטב עם הנושא "האחר הוא אני" הנלמד היום במערכת החינוך:

יש בסיפור חברות, קבלה הדדית וקבלה עצמית, הקרבה (דני מוכן לתת חלק מעורו לצורך תיקונה של אלישבע), סוגיות של מצפון, הגעה למקום זר והתגברות על פחדים וכן מסר ברור לילדים שעליהם לא רק לשמור על הקיים אלא גם להבין שמעשיהם אינם מתבצעים בחלל ריק וכל פעולה שלהם משפיעה על מישהו אחר. (רודין, 2015)

מסעות של בובות

מסע הבובות לארץ ישראל מאת אברהם רגלסון (1936), **המסע אל האי אולי** מאת מרים ילן-שטקליס (1944 - ילן-שטקליס, 1952, 2014) ו**מה קרה לבובה של רותי** מאת דינה דז'טלובסקי (1963) הם שלושת הספרים היחידים שמצאתי מהספרות העברית לילדים העוסקים במסע של בובות. נציין, אם כן, שלא זו בלבד שבמחלקה הזאת אנו מוצאים מעט יצירות, אלא שהאחרונה שבהן נכתבה לפני יותר מ-50 שנה.

בספר **מסע הבובות לארץ ישראל** מתואר מסעה של משפחת בובות באנייה לארץ ישראל, על כל קשיי הדרך וקשיי ההסתגלות למקום. בדרכו המשעשעת מצייר הספר תמונה חיה וריאליסטית של הארץ לפני קום המדינה: כיצד חיו בה האנשים, כיצד דיברו ומה הרגישו. הסיפור משופע במסורת ציונית, בערכים ובתיאורי חגים ומועדים (שבת, חנוכה וט"ו בשבט). המסע החיצוני של משפחת הבובות משתלב עם המסע הפנימי שלהן, בדאגתן המתמדת זו לזו. כשהיו מטיילות בגן העיר, למשל, ומגיעות אל מבוע המים, הייתה הבובה הקטנה ביותר, בתיה, שותה ראשונה, "ולא כמו שראיתי אצל כמה ילדים, שהגדול והחזק נדחק בראש [...]" בתחילה מחליטות הבובות לעזוב את הארץ, אבל לבסוף הן נקשרות אל נופיה היפים ומשנות את דעתן. הבובות מוצאות בארץ ישראל אידיאל אוטופי, מושא לכיסופים, חוף מבטחים וארץ של התגשמות הגאולה. הסיפור מציג את ארץ ישראל כארץ של מהגרים, ובהם דור שלם של ילדים שהותירו מאחור את משפחותיהם. הבובות מגיעות לארץ שרוב תושביה היהודים נולדו בארצות אחרות. הדבר מעורר תהיות רבות בקשר לתחושת השייכות, השורשים והחיבור לארץ. בעת ההיא ההיסטוריה הפרטית של משפחות יהודיות מהגרות, כמו משפחת הבובות בספר של רגלסון, הדהדה את ההיסטוריה הלאומית.

בספר **מסע אל האי אולי** מאת מרים ילן-שטקליס הילד דני והבובות (הדובון, הכלב, החתול והבובה אלישבע) עוברים מסע הרפתקאות הדורש מהם אומץ לב ותושייה: הם נוסעים במכונית צעצוע וטסים באווירון צעצוע, אחר כך מפליגים באוקיינוס, נפגשים עם לווייתן ועוברים עוד מיני הרפתקאות עד שהם מגיעים אל האי אולי, ובו עוברת הבובה אלישבע, בחשך רב, תיקון בידי הרופא הגדול - מעין ניתוח - שממנו היא מגיחה כחדשה ונהיית לבובה מתוקנת. גם דני הילד עובר מסע פנימי. כשהגמד

מאת יצחק אבנון (1976), **הארנב ממושי** מאת שלומית כהן-אסיף (1988) ו**פודי הקיפוד** מאת מרים רות (1994).

"מעשה באפרוח שהלך לבקש אם אחרת" מאת קיפניס מתאר את מסעו של אפרוח קטן שמחליט לחפש אם אחרת כי אמו התרנגולת כעסה עליו וניקרה לו בראשו. לאחר שהוא עובר כמה אמהות שמוכנות לאמץ אותו, ואינו מצליח להסתגל לאורח חייהן ולחיי צאצאיהן, הוא מגיע למסקנה שהכי טוב לו בחיק אמו התרנגולת וחוזר אליה.

סיפורה של ימימה אבידר-טרשנוביץ "כושי ונושי נוסעים לירושלים" מתאר את מסעו של הכלבלב כושי עם הילד נושי לירושלים. כושי מוכנס אל תוך סל, והשניים נוסעים עם אבא באוטובוס העולה לירושלים. בדרך כושי מתעורר לקול נביחות כלבים מהכפר. הכלבלב מתחיל לנבוח ומעורר מהומה באוטובוס, והסל מתגלגל עם כושי בתוכו מבעד לדלת הצדדית של האוטובוס, הממשיך בדרכו. כושי פוגש צפרדע שעוזרת לו לקרוא לנושי בקולי קולות. לבסוף נהג האוטובוס שב על עקבותיו, בעיקר הודות לעידוד הנוסעים האחרים, ואוסף את כושי הכלבלב למרות מחאתה של נוסעת אחת.

בספרו של לוי קיפניס **כתר הנרקיס** מתואר מסעו של צפרדעים בחפשן פרח עם ריח טוב למלכן החולה. הן מטפסות על הרים, יורדות לגאיות ופונות אל הפרחים השונים - שושנה, צבעוני וכלנית, המסרבים לבוא עמן, עד שהן מגיעות אל פרח הנרקיס, הניאות למלא את בקשתן ולבוא לגור בביצה.

סיפור זה יוצר אפיון עקיף של מלך הצפרדעים: הוא מלך אהוב עד כדי כך שהצפרדעים מוכנות לצאת למענו למסע מפרך. לאורך כל הדרך הצפרדעים אינן נתקלות בשום מקור מים, ומכיוון שצפרדעים זקוקות כידוע למים וללחות, ההקרבה נראית גדולה שבעתיים והמסע נראה ארוך ומייגע מאין כמותו.¹⁷

ספרה של לאה גולדברג **איה פלוטו**, כפי שטוען אריאל הירשפלד (2008), הוא סיפור מסע הטומן בחובו ממדים גדולים הרבה יותר מאלה הגלויים. "מה שנראה כלא יותר מאשר סיפור-שוטטות של כלב בסביבות ביתו", אומר הירשפלד, "הוא מסע מקיף המגולל עלילת-לימוד מרתקת".

17 יש הרואים בסיפור זה של קיפניס, כיבוש השממה והתיישבות חלוצית באדמת ארץ ישראל ואת מסעו של הנרקיס בדרך חזרה עם צפרדעים כמעבר מגלות לגאולה. ראו: טוהר תשע"ה.

רודין מצביע על מטפורת התיקון של אלישבע, המייצגת תהליך טיפול והחלמה של ילדה ממחלה, "תהליך שניתן לעבור רק כשהיקרים לך נמצאים לצדך ומעודדים אותך". ואולם הוא קושר את המטפורה הזאת גם לנושא ההופעה החיצונית ודימוי הגוף, שחדר היום למרכז השיח של מבוגרים ושל ילדים כאחד. רודין מרמז על הרדיפה אחר טיפולים אסתטיים האופיינית לימינו, כאשר "רבים 'נוסעים' אל איים דמויי האי אולי על מנת לשפר את הופעתם החיצונית ולתקן את 'פגמיהם'" (שם). בית הספר לשפות שבארץ הבובות, שבו לומדים "את כל השפות שבעולם", מרמז על כמיהה "שיבוא יום שבו נלמד את שפתו של ה'אחר' ועל ידי כך נכיר אותו" (שם).

בסיפור **מה קרה לבובה של רותי** (דז'יטלובסקי, 1963) הילדה רותי מקבלת מאמה בובה מעשה ידיה. אבל כשרותי הולכת לקנות גזר מהעגלה של סעדיה, הבובה הולכת לאיבוד. רותי שבה הביתה ונזכרת שהשאירה את הבובה בעגלת הירקן. סעדיה הירקן ממשיך לנסוע בלי לשים לב כלל שיש בעגלתו בובה. רותי דואגת לבובתה, ולאחר ציפייה ארוכה לבואו של סעדיה ביום המחרת, היא נפגשת שוב עם בובתה.

רגשותיה של הבובה עצמה אינם מתוארים בסיפור, וגם המסע שעברה אינו מתואר. דמות הבובה נשארת שטוחה ואינה משתנה מתחילת המסע ועד סופו, והסיפור מתמקד בסערת הנפש שעוברת על רותי, שחשה נקיפות מצפון מכיוון שלא השגיחה כראוי על מתנת אמה. הדמות שלומדת לקח מהמסע אינה גיבורת המסע הפעם, אלא זו שנשארת מאחור ומצפה לשובה מהמסע. רותי לומדת שלפעמים מכירים עד כמה דבר מה יקר ללב רק כאשר מאבדים אותו וחשים בחסרונו.

מסעות של בעלי חיים

בספרות העולם מוכרים לנו מסעות של בעלי חיים כדוגמת "הברווזון המכוער" מאת הנס כריסטיאן אנדרסן (1843) וסדרת ספרי **פינוקי** מאת אריק היל (1980 ואילך). בספרות הילדים העברית אנו מוצאים לא מעט סיפורים כאלה, כמו "מעשה באפרוח שהלך לבקש אם אחרת" מאת לוי קיפניס (1923, ראו קיפניס, 1986), "כושי ונושי נוסעים לירושלים" מאת ימימה אבידר-טרשנוביץ (1944, ראו אבידר-טרשנוביץ, 1984), הספר **כתר הנרקיס** מאת לוי קיפניס (1951), **איה פלוטו** מאת דינה וארי רון, שעובד על ידי לאה גולדברג לסיפור בחרוזים (גולדברג, 1957), "הדובון לא לא"

האם.¹⁸ ביקורות אלה יצאו נגד המסר בסיפור כי על הילד לומר "כן" לכול, נלא - יהיה סופו כמו דובון לאלא.

בספר **הארנב ממושי** מאת שלומית כהן-אסיף הארנב ממושי מטייל בפעם הראשונה לבדו ביער ומחפש לו חברים. אמו נתנה לו שלושה בלוניס אדומים כדי שיוכל לתת אותם למי שיסכימו להיות חבריו. ממושי הארנב פוגש קיפוד, לטאה וצב - אבל ברגע שהבלוניס מתפוצצים, הם מסתלקים ולא רוצים עוד להיות חבריו. ממושי עצוב ובודד, בלי חברים ובלי בלוניס, עד שהוא פוגש את הפרפר. הפרפר עף סביבו ורוצה לשחק אתו. הארנב אומר לו בצער שלא נותרו לו עוד בלוניס לתת לו, אבל לפרפר לא אכפת כלל, והוא רק רוצה להיות לו לחבר. כמו בסיפורי מסע אחרים שראינו, גם כאן יש מוסר השכל ברור, על חברות שאינה תלויה בטובות חומריות. בספרה של מרים רות **פודי הקיפוד** יוצא הקיפוד הקטן לבדו בלילה לחפש מזון, כי אמא קיפודה חולה. הוא שר לעצמו שיר בדרך, לאחר שאמו הציעה לו לשיר שיר מעודד כדי להתגבר על הפחד. כמו שאומרת נעמי דה מלאך, הקיפוד יוצא למסע התבגרות בדרך לעצמאות, "כשהוא נושא בתוכו את דמות אמו" (דה מלאך, 2015). פודי, כדברי דה מלאך, הוא גיבור שמתבגר ומתפתח בעזרת האהבה וההעצמה של אמו: "חויית הנפרדות של פודי מאמו מעניקה לו ביטחון ביכולתו לדאוג לעצמו, להפגין את כישוריו ולהשיג שליטה על חייו". זהו סיפור מסע שבו "הגיבור נפרד מביתו ומשפחתו ויוצא להשלים משימות מעצימות" (שם).

סיכום

סיפור המסע הוא ז'אנר נפוץ בספרות הכללית ובספרות העברית, העוסק בדרך כלל בתיאור המכשולים העומדים בדרכו של הגיבור עד להשלמת משימתו. השגת המטרה מלווה לעתים קרובות בהבנה פנימית עמוקה של הגיבור ובהשלמה עם גורלו ועם חייו, עם הדמויות המקיפות אותו ועם עצמו. סיפור המסע כסיפור חיים מתאר אפוא את החיפוש אחר העצמי הכרוך בכל מסע פיזי, נפשי ורוחני, והמסע העיקרי הוא בדרך כלל מסע

גם אם נדמה שאין כאן יותר מסיפור קליל ועליז על כלב שובב, הוא נוגע ברבדים עמוקים וגורליים בנפש האדם, והנגיעה הזו קובעת אותו בזיכרון כאירוע המסרב לדהות ולהעלם. הסיפור הוא סיפור של היבריס; סיפור של חריגה מגבולות הקיום הצפויים ומן הזהות המוכרת, השייכות והתפקיד הגזור על הדמות (הכלב, האדם המסומל בו). הכלב קורע את החבל הקושר אותו למקומו, קץ בשפע הקבוע ("יש לו הכל: מרק ועצם") ומתחבר אל יסוד החירות הטבוע בו ואל הווייתו החייתית, הבלתי מאולפת. [...] היציאה היא רגע של התבגרות וחיפוש. "נימאס לו לשבת כך לבדו". רגע המאייסה הוא מרד, ומן המרד משתמע החיפוש אחר משהו שיפר את הוויית היחיד העקרה. ההיבריס הוא יסודה של כל התנסות אמיתית, תחילתה של התפתחות ולמידה. (שם)

בסוף המסע חוזר פלוטו לרפת, ואז נכנס גדי ומחבק את כלבו בשמחה:

אז גדי נכנס אל הרפת: "הביטו!
פלוטו שלי, איה היית?
פלוטו חביב, שלום וברכה
חזרת הביתה, איזו שמחה!" (גולדברג, 1957)

גם כאן מיטיב הירשפלד לתאר את המשמעות הסמלית של הבריחה ושל החזרה הביתה: "כאן מתבאר", כותב הירשפלד, "כי קריעת החבל בתחילת הסיפור לא הייתה רק קריעה של מגבלה ומאסר, אלא פגיעה בחבל של קשר ושל שייכות; של אהבה הדדית. פלוטו הוא 'שלי' גדי וגדי הוא שלו. גדי הוא המזזה, הקובע את הזהות ואת השם ומחזירם לנווד" (הירשפלד, שם). **הדובון לאלא** מספר על "דובון לא טוב, שהרגיז את אמא". לכל מה שמציעה לו אמא הוא אומר "לא". מלאך משמים מטיל עליו עונש: מרגע שנגע בו המלאך במטה הקסמים שלו אין הדובון יכול לומר דבר מלבד המילה "לא". בעקבות העונש יוצא הדובון האומלל למסע שבו הוא סופג השפלות, גידופים, ואפילו זריקה של חפצים עליו, מאנשים שאינם מבינים אותו ואת התנהגותו. לבסוף הוא שב לחיק אמו ומחליט להיות דובי טוב. הספר ספג ביקורת רבה מצד הורים ומחנכים שריחמו על דמות הדובון בספר, שרצה בסך הכול להפגין עצמאות ונפרדות ברצונותיו מרצונות

18 ראו אתר "טיפימימה", www.tipimima.co.il/books/book-dubon (נדלה בתאריך 31 באוקטובר 2016); הבלוג "גם אבא יש רק אחד", <http://blog.arnonthe.net/?p=351> (נדלה בתאריך 31 באוקטובר 2016); האתר <http://books4kidss.blogspot.co.il> (נדלה בתאריך 31 באוקטובר 2016). וראו גם ביקורת חיובית של סימונה לרום, פסיכולוגית לילדים (לרום, ללא תאריך).

יתמקד בחוויית המסע והגילוי,¹⁹ ובסיום מתקיימת החזרה הביתה. למרות העלילה המעגלית, הגיבור עובר תהליך, והוא ישוב מן המסע אל נקודת המוצא ההתחלתית כאשר הוא שונה ולאחר שעבר התפתחות ורכש ידע על העולם ועל עצמו. בספרי ילדים חשובה החזרה הביתה לאחר תהליך החניכה וההתבגרות, וכשם שהגיבור השתנה במהלך מסעו, גם החזרה אינה חזרה למצב הקודם אלא אל מציאות אחרת, שונה, בדרך כלל לטובה. ספרות הילדים בז'אנר סיפורי המסע היא אפוא ספרות מעצימה. סיפורי המסע מסייעים לחזק את האמון של הילד בעצמו וביכולתו לצאת מחזקת ההורים אל דרך עצמאית, לחוות גם כישלונות וקשיים, לפגוש דמויות שונות, להתחשל במהלך המסע ולשוב אל נקודת המוצא עם תובנות וחזקות שלא היו לו קודם למסע.

תודות

תודתי נתונה לגב' אורית בן נוך, מנהלת הספרייה במכללה האקדמית הדתית לחינוך "שאנן" בחיפה ולספרנית הספרייה, גב' מיכל סייבי, על עזרתן הרבה באיתור ספרים ומקורות לכתיבת מאמר זה.

מקורות

מקורות ראשוניים

- אבידר-טשרנוביץ, ימימה. "מוקי ברוגו עם אמא" [1943]. **הספר הגדול של ימימה אבידר-טשרנוביץ**. תל אביב: עם עובד, 1995.
- "כושי ונושי נוסעים לירושלים". **סיפורים לרמה**. תל אביב: מסדה, 1984.
- אבישר, עודד. "קשת בר כוכבא". **החג והחגיגה: ל"ג בעומר לכיתה א'-ב'**, ערכו עודד אבישר ורפאל ספורטה. תל אביב: טברסקי, 1948, עמ' 15-20.
- אבנון, יצחק. **הדובון לא לא וסיפורים אחרים**. תל אביב: עמיחי, 1976.
- אורלב, אורי. **מסע לגיל ארבע**. תל אביב: עם עובד, 1985.
- אליצור, רבקה. "איך הלכתי לאיבוד". **שלוש לך אורחת**. תל אביב: מורשת, 1966.
- אנדרסן, הנס כריסטיאן. **אנדרסן מספר**. ליקט ותרגם דב קמחי. תל אביב:

פנימי, שהקורא מתוודע אליו דרך חיבוטי הנפש של הגיבור ולא דווקא דרך הפעולות הפרוזאיות.

הגיבורים בסיפורי המסע לילדים אבודים במובן כזה או אחר, וכל הדרכים פתוחות לפנייהם. אלא שדווקא הבלבול ואובדן הדרך הם שמובילים לאותה הבנה, השלמה וצמיחה, ולמעשה כדי להגיע למקומות פנימיים הגיבורים חייבים לצאת, במידה מסוימת, משליטה. בסיפורי המסע לילדים שנסקרו במאמר זה הגיבור קולט נופים, אנשים ואורחות חיים הבונים חוויה פנימית המחדדת את הראייה ואת התובנה של הילד הקורא, כשהוא מחפש בהם את עצמו. ההזדהות מאפשרת לקורא ללוות את הגיבור במסע החיצוני, בד בבד עם המסע הפנימי.

מעניין לבחון את סיפורי המסע לילדים מבעד לפריזמה של הנושא המגדרי. במשך מאות שנים הוגבלה תנועתן של נשים - ברחובות, במקומות ציבוריים ובאזורים פתוחים. התפיסה המקובלת הייתה ששנים אינן אמורות לנוע בחופשיות בטריטוריות האלה, ותנועתן נחשבה ל"הזמנה" לאלימות ולנזק גופני. מקומה הבטוח של אישה - ולא כל שכן ילדה - הוא תחת קורת גגו של בית האב (Robertson et al., 1994). חנה נוח קובעת בספרה כי "כמו נשים וזקנים כך גם הילדים מומשגים בתרבות כקבוצה חלשה ותלותית שהספרה הביתית היא מקומה, ושאיין לה הרשאה חברתית להימצא מחוץ למקומה, ללא השגחה ופיקוח" (נוה, 2002, עמ' 145). ובכל זאת, במאמר זה סקרנו יצירות ספרות שבהן גיבור או גיבורה - ילד או ילדה - יוצאים למסע ויכולים לו.

במסע מפקיר עצמו הגיבור לבלתי נשלט, לאקראי, או ליד הגורל. את מי שיפגוש - יפגוש, מה שיקרה במסגרת הפגישה - יקרה. בנקודה מסוימת בסיפורי המסע על הגיבור להחליט אם יפעיל שליטה או אם הוא יכול להמשיך שלא להחליט. הצורך להחליט ולדעת מי הוא ומה זהותו תוך כדי המסע הוא צורך מכריע לקיום הידיעה היכן הבית שממנו יצא למסע. ואולם הגיבור לא ידע זאת כל זמן שלא הוציא את עצמו למסע. ברוב הסיפורים נמצא דגם דומה: תחילת הסיפור תתרחש בבית, במקום הבטוח והמוכר, אחר כך יתקיים מאורע מחולל כלשהו (בדרך כלל סוג של משבר) שיאפשר את היציאה מהבית אל העולם הגדול. גוף הסיפור

19 ברוב המסעות גם יתקיים שיח בין הגיבור לדמויות שיפגוש בדרך. השיח עם הזולת מקדם את העלילה ותורם להבנת משמעותו של המסע בעיני הגיבור.

יבנה, 1974.

— **אצבעוניית והנסיך**. תרגמה שולה מודן. תל אביב: מודן, 1994.

באום, ליימן פרנק. **הקוסם מארץ עוץ** [1900]. תרגמה בשמת אבן-זהר. ישראל: מחברות לספרות, זמורה, 1989.

בורנשטיין, תמר. "מנוסתו של חץ הזהב". **סיפורי האהובים**. תל אביב: זלקוביץ, 1960, עמ' 7-13.

ביאליק, חיים נחמן. **שירים ופזמונות לילדים**. ישראל: דביר, תשל"א.

ברגשטיין, פניה. **חרוזים אדומים**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1956.

ברעם, בלה. **גוזלי: לילדי הגן. לוקט וסדר בידי בלה ברעם**. תל אביב: מסדה, 1961.

גולדברג, לאה. **איה פלוטו** (על פי סיפור מאת ארי רון). מרחביה: ספרית פועלים, 1957.

גרוסמן, דויד. **אל תדאגי רותי**. תל אביב: עם עובד, 1999.

דורי, ניצה. **הסיפור על הילד הירוק**. ישראל: שאנן, 2010.

דז"טלובסקי, דינה. **מה קרה לבובה של רותי**. מרחביה: ספרית פועלים, 1963.

הופר, רינת. **איילת מטיילת**. גני אביב, לוד: זמורה ביתן, 2002.

היל, א'. **פינוקי** [1980 ואילך]. תל אביב: שוקן, 1983 ואילך.

חורגין, יעקב. "הלביא של בר כוכבא" [1946]. **שלשלת הגבורה: דמויות וספורים מדברי ימי עמנו**, ערך יעקב חורגין. תל אביב: עמיחי, 1971, עמ' 32-41.

ילן-שטקליס, מרים. **המסע אל האי אולי** [1944]. תל אביב: דביר, 1952, 2014.

כהן-אסיף, שלומית. **הארנב ממושי**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1988.

— **גשם של נשיקות**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1991.

— **הבית בעמק שוקו**. קרית גת: דני ספרים, 1995.

[ללא שם]. "שאויל מביא את הגשם". **מה אספר לילד?**, ערכו יהודית גורביץ ושמואל נבון. תל אביב: עמיחי, 1974, חלק ג', עמ' 178.

[ללא שם]. "יונת הפלאים ומרבד הקסמים". **מה אספר לילד?**, ערכו יהודית גורביץ ושמואל נבון. תל אביב: עמיחי, 1980, חלק ב', עמ' 49.

סנדק, מוריס. **ארץ יצורי הפרא** [1963]. תרגם אוריאל אופק. ירושלים: כתר, 1984.

עומר, דבורה. "טיול לגבעות". **סיפור לכל יום - חשון**, ערכה מירי ברוך. תל אביב: פועלים - משכל, 1995, סיפור מס' 43 (ללא מספרי עמודים). פרנקל, אלונה. **ספר על גמדים, פטרייות ומה עוד?**. תל אביב: ביתן, 1980.

קיפניס, לוי. **רוני רון והסביבון**. תל אביב: קמחי, 1970.

— **אגדות אנדרסן**. תל אביב: תמוז-מודן, 1989.

— "שלומימי והסביבון" [1956]. **מה אספר לילד?**, ערכו יהודית גורביץ ושמואל נבון. תל אביב: עמיחי, 1981, חלק א', עמ' 54.

— **כתר הנרקיס**. תל אביב: נ. טברסקי, 1951.

— "יוסי גיבור ישראל" [1956]. **ל"ג בעומר ומועדי ישראל**. הוצאת שמואל זימזון בע"מ, 1973.

— "נטע טסה לאילת" [1973]. **סיפור לכל יום**, ערכו מירי ברוך ומירה מאיר. תל אביב: משכל-פועלים, 1995, עמ' 72.

— **אגוז של זהב**. תל אביב: תמוז, 1983.

— **מעשה באפרוח שהלך לבקש אם אחרת**. תל אביב: מודן, 1986.

רגלסון, אברהם. **מסע הבובות לארץ-ישראל** [1936]. תל אביב: ספרית פועלים, 1981.

רות, מרים. **פודי הקיפוד**. תל אביב: ספרית פועלים, 1994.

שטיינברג, יהודה. "הסביבון". **מקראות חדשות ב'**, ערכו שלמה זלמן אריאל ולוין קיפניס. תל אביב: מסדה (מהדורה עשירית מחודשת), 1948, עמ' 171-173.

— (1954). "סביבונו של גד". **הגים ומועדים בחינוך: למחנכים בגן ובכיתות הנמוכות**, ערכה אסתר רבינוביץ. תל אביב: אורים, עמ' 148-149.

קרול, לואיס. **הרפתקאות אליס בארץ הפלאות** [1865]. תרגמה רנה ליטוין. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1997.

רות, מרים. **הבית של יעל**. תל אביב: ספרית פועלים, 1977.

רסקין, בן ציון. "הילדה שתעתה". **גן גני**, ערכו לוי קיפניס וימימה טשרנוביץ. תל אביב: הוצאת ברונפמן, 1976, עמ' 131.

שניר, מיריק. **מרים והים**. תל אביב: הקיבוץ המאוחד, 1992.

מקורות שניוניים
אליצור, ברוך. "טיפול קצר מועד בפחדים ובסיוטים בשינה, בשיטות הדמיה אנושית ועל אנושית". אתר "פסיכולוגיה עברית", קהילת

22 ביוני 2009:
www.o-mama.co.il/newsarticle/67917,3239,24485.aspx
זהבי, אלכס. "התפתחות תחומי עניין בקריאה אצל ילדים ובני נוער".
מעגלי קריאה, גיליון 19, 1989, עמ' 5-36.
זרובל, יעל. "מסע במרחבי הזמן והמקום: ספרות אגדית כמכשיר לעיצוב
זיכרון קיבוצי". **תיאוריה וביקורת**, גיליון 10, 1997, עמ' 69-80.
טוהר, ורד. "הסיפור 'כתר הנרקיס' מאת לוי קיפניס על רקע מקורותיו:
נוסחאות הטקסט ופרשנותו". **חמדעת**, גיליון ח', תשע"ה, עמ' 74-92.
לרום, סימונה. "לא רוצה! לא רוצה! גיל המרי והסרבנות". **הדרך
למעלה להעצמה אישית**, ללא תאריך:
www.haderech.co.il/Ima65.html
מיטלפונקט, רוברטו. **על צפרדעים, נסיכות ומטפלים**. פרדס חנה-
כרכור: הוצאת פסיכולוגיה עברית, 2011.
נוה, חנה. **נוסעים ונוסעות, סיפורי מסע בספרות העברית החדשה**.
ירושלים: משרד הבטחון, 2002.
נצר, רות. **מסע הגיבור**. בן שמן: מודן, 2011.
פולק, חגית. "מקום לדאגה: על מתן מרחב לפחדים של ילדים באינטראקציה
הורה-ילד: התבוננות על מסע הגיבור בסיפור הילדים 'אל תדאגי רותי'
מאת דויד גרוסמן". **טיפול באמנויות: מחקר ויצירה במעשה הטיפולי**,
גיליון 5, מס' 1, 2015, עמ' 481-488.
פוסטמן, ניל. **אבדן הילדות**. תרגמה יהודית כפרי. תל אביב: ספרית
פועלים, 1986.
קמפל, ג'וזף. **כוחו של מיתוס**. תרגם מתי בן-יעקב. בן שמן: מודן, 1998.
רודין, שי. "המסע אל האי אולי". **קריאת חובה, ספרות ילדים מומלצת
מאת ד"ר שי רודין**, 27 באפריל 2015:
<http://kriat.org/%D7%94%D7%9E%D7%A1%D7%A2-%D7%90%D7%9C-%D7%94%D7%90%D7%99-%D7%90%D7%95%D7%9C%D7%99/>
רותם, תמר. "עד כמה ילדים מפנטזים על חופש". **הארץ**, גלריה, 2 באפריל
2013:
www.haaretz.co.il/gallery/kids./premium1.1982617-
אפרים, שמואל. "על שלוש פואמות לילדים מאת ח. נ. ביאליק". **מעגלי
קריאה**, גיליון 5, 1978, עמ' 84-86.

רפואת הנפש, 2008:
www.hebpsy.net/community.asp?id=96&cat=article&articleid=1768
אברמסון, עדנה. "הטיול שלא נגמר: 'איילת מטיילת' חוגגת עשור". **ידיעות
אחרונות**, ספרים, 10 במרס 2013:
www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4343164,00.html
ארמון, קרן. "יוצאים להרפתקה - ז'אנר ספרי מסע בספרות ילדים".
הלול, 2003: <http://ha-lool.co.il/magazine/article.asp?id=1231>
בטלהיים, ברנו. **קסמן של אגדות ותרומתן להתפתחות הנפשית של הילד**.
תרגמה נורית שליפמן. תל אביב: רשפים, 1980.
בן דור, דתיה. "טיול". **דגדוגים - שירי משחק ראשונים**. תל אביב: מודן,
1993, עמ' 15.
— "סבתא מינה מבנימינה". **הספר הגדול של דתיה בן דור**. תל אביב: עם
עובד, 1996, עמ' 43.
ברלוביץ, יפה. "סיפורי מסעות בעלייה הראשונה - היווצרותו של ז'אנר
ארצישראלי". **אעברה-נא בארץ - מסעות אנשי העלייה הראשונה**, ערכה
יפה ברלוביץ. תל אביב: משרד הבטחון-ההוצאה לאור, 1992, עמ' 343-372.
גורביץ, זלי וגדעון ארן. "על המקום - אנתרופולוגיה ישראלית". **אלפיים**,
גיליון 4, 1991, עמ' 9-44.
דה מלאך, נעמי. "'פודי הקיפוד' מאת מרים רות - מה עוד אפשר ללמוד
מפודי הקיפוד?". קשר סבתא, פינת הנכד, 26 בנובמבר 2015:
www.keshersavta.co.il/?p=0858
דר, יעל. "אפשר להיות בת ארבע בבת אחת". **הארץ**, ספרים, 4 ביולי
2005: www.haaretz.co.il/literature/1.1024313
הופ, דורית. "אתה הקורא ואתה הנקרא - מסע לארץ הפנטזיה". **שיחות**,
גיליון ז', מס' 3, 2003, עמ' 227-233.
הירשפלד, א'. "מול הסירנה המקרקרת - 'איה פלוטו' ו'האודיסיאה'".
אורות, גיליון 2 (הומרס):
www.orot-books.com/2008/10/blog-post_2.html
הרמן, אנה. "השיר של נעמי שמר שמחזיר אותנו לילדות". **הארץ**, ספרים,
30 בספטמבר 2013:
www.haaretz.co.il/literature/youngsters/.premium-1.1214570
וינברג, תרי. "על סקרנות ודמיון בגיל הרך - הספר מרים והים". **O-mama**,

שמיר, זיוה. "כוחה של חולשה". **קשת החדשה**, גיליון 15, אביב 2006, עמ' 138-145. באתר קשתות:
<http://keshatot.org.il/Index.asp?ArticleID&390=CategoryID99=>